

HAUBER KÁROLY

A stílustól a világképhez

CZETTER IBOLYA: AZ IRODALOM NYELVEI

Az irodalom nyelvei kereken húsz tanulmányt tartalmaz. Közülük három (két Márai- és egy Kristóf Ágota-tanulmány) itt jelenik meg először, a többi folyóiratokban, tanulmánykötetekben látta meg a napvilágot az elmúlt jó két évtizedben. A húsz írás két ciklusra tagolódik. Kilenc a szerző kedvenc témáját, Márai Sándor művészetét faggatja (*Márai-etűdök*), *A művészi nyelv összetettségének* 11 tanulmánya a modern magyar irodalom más jeleseinek életművéből szemezget. Ady, Déry, Ferdinandy György, Gárdonyi, Illyés, Krúdy, Kristóf Ágota, Ottlik, Székely Csaba és Tömörkény István egy-egy műve vagy műcsoportja kerül itt a középpontba.

Mint a könyv címe is érzékelteti: Czetter Ibolya egyszerre nyelvész és irodalmár; választott tudományterülete, a stilisztika ugyanis mindkettőt felöleli. Az ELTE-n működő Stíluskutató csoport egykori tagjaként, a csoport vezetője, Szathmári István szellemi hagyatéknak örököseként viszi tovább a funkcionális stilisztikai kutatásokat. A stílus felől közelít az irodalmi művekhez, de ezt korántsem öncélúan teszi; szándéka mindig az alkotás jelentéssugallatának megértése – az írói világkép mélyebb megvilágítása. Megváltoztatva a megváltoztatandókat illik rá a buffoni szállóige: „A stílus maga az ember”. S érvényes rá József Attila híres megállapítása is: „a mű világának minden pontja archimedeszi pont.”

Czetter vizsgálati módszere példaértékű. Nem markol sokat, ám annál több marad a kezében. A tanulmányok elején rendszerint körülhatárolja a témát, majd szemügyre veszi a szakirodalmat, megvizsgálja, hol tart a tudomány. Ezt követően fejti ki a maga álláspontját. Nem felejt, ami a szakirodalomból hasznosítható, de nem is hurcolja ballasztként magával; az olvasót szinte észrevétlenül sodorja magával szép magyarsággal felépített gondolatmenete, amely mindig meggyőző következtetésekhez vezet. Logikus ilyképp az is, hogy az írók zárlata gyakorta a további teendőkre is rávilágít, hangot ad annak is, miként lehetne szélesíteni az általa kitaposott ösvényt.

A húsz tanulmány sokoldalúan bizonyítja Czetter egyszerre árnyalt és távlatos irodalomtörténeti attitűdjét. Az első írás pl. Márai Vendéjáték Bolzanóban című regényének egy részletét vizsgálja: Casanova és Franciska éjféle szópárbaját. Első része a csábítás nyelvi logikájának eszközeit veszi számba. A második rész azonban már a retorikán túlmutatva a stílus szociokulturális tényezőivel foglalkozik, mégpedig fölöttébb sokoldalúan, hiszen egyszerre hasznosítja a kognitív nyelvészet felfedezéseit (Tolcsvai Nagy Gábor, Tátrai Szilárd), a narratológia elméleteit (Genette), a szociálpszichológia nézőpontját (Allport,

Forgács), sőt egy 70 fős végzett kérdőíves vizsgálattal felméri az olvasói véleményeket is. Így meggyőzően képes igazolni Márai regényalkotói módszerét: „Márai a polgári nyelvet, a sztenderdet egyetemesítette és alkalmazta a nyelv minden stílusrétegére.”

Czetter esztétikai igényességét és sokoldalúságát talán a *Lelki Canodusok* című írás igazolja a legmeggyőzőbben. Lőrinczy Huba, a kiváló Márai-kutató emlékének ajánlotta ezt a lebilincselően szép esszét, amely a szerelmi szenvedély irracionális voltát vizsgálja négy regényben (*Ítélet Canodusban, Válás Budán, A gyertyák csonkig égnek, Eszter hagyatéka*). Ezúttal is sokoldalúan közelíti meg a problémát. Szemügyre veszi a stílust, de a témát megvizsgálja Freud felől is, megnézi az írónak oly kedves Ortega y Gasset és mások ihletését, s meggyőzően világítja meg Márai világképét: késő modern kor problémavilágáról, a világ és az ember kiismerhetetlenségéről, a kommunikáció válságáról tanúskodnak ezek a regények.

Az idő és az emlékezet szerveződése az *Egy polgár vallomásaiban* című írás a műfaj és az elbeszélés mód felől közelíti meg az alkotást. S ma különösen beszédes lehet a Márai Nyugat-tapasztalatait vizsgáló tanulmány (*Egy európai utas vallomásai*), amely az *Egy polgár vallomásai* és a *Napnyugati örjárat* című művek alapján világítja meg a témát. A nálunk szerencsésebb csillagzat alatt született francia és angol nemzet sarjai jobbára közönyösen fordulnak felénk – derül ki mindkét alkotásból. A hanyatlás, a dekadencia jegyeit fedezi fel Márai az efféle megnyilatkozásokban is, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy az anyanyelvben találja meg az igazi hazát.

Két tanulmány Márai humorával és iróniájával foglalkozik. Az egyik a *Bolhapiac* (1934) először napilapokban megjelent alkalmi írásait, a másik *A szegények iskolája* (1933) című esszét veszi szemügyre. Irodalomtörténetesi mestermunka mindkettő. Az első a kötet egészére és az egyes írásokra is figyelve mutatja meg a kicsiben a nagyot, Márai szkeptikus világ- és emberképét. A *szegények iskolája* pedig az egyetlen olyan Márai-mű, amely következetesen végigviszi az ironikus hangnemet.

Egytől egyig tanulságos a többi tanulmány is. Márai aforizmáról pl. megtudjuk (*Szentenciák és aforizmák Márai Ég és föld című kötetében*), hogy főként azért újszerűek, mert nem kinyilatkoztató jellegűek, hanem reflektívek, afféle „márais tűnődések”. A *Márai és az orosz irodalom* című tanulmányból kiderül, hogy az író nagyra értékelte az orosz klasszikusokat, olvasta és újraolvasta őket. Az orosz lélek viszont szerinte a személyiség feloldásában látja a végső célt, ami a kollektívizmusnak, köztük a bolsevizmusnak kedvez. A Márai-ciklus utolsó írása a középiskolai tankönyvek Márai-portréit veszi számba, szakszerűen és tanulságosan.

A könyv Márai-tanulmányai szervesen építik tovább Czetter Ibolya korábbi könyveit és tanulmányait, megerősítve, kiegészítve, továbbgondolva és nemegyszer korrigálva a Márai-kutatás eddigi eredményeit. Minden írás azt tanúsítja,

hogy a szerző otthonosan mozog a hatalmas életműben; nemcsak ismeri, hanem érti és érzi is a szerző teremtette fiktív világot. Látszik, hogy számos kiváló könyvet írt és szerkesztett Márai Sándorról.

Elsőrangú felkészültségről árulkodnak a könyv másik tematikus egységének írásai is. A Tömörkény novelláival foglalkozó két írás például okosan foglalja össze a kutatás eddigi eredményeit. Mindenekelőtt a közlésformákat vizsgálja; az egyenes beszéd, a függő beszéd és a szabad függő beszéd analízise meggyőzően igazolja, hogy a szegedi novellaművész nagyon jól ismerte az egyes parasztot és magát a közösséget is. Nemcsak a nyelvét, hanem jellemét, gondolkodását is. A Tömörkénynél megjelenő regiszterek (közülük első a nyelvjárás, második az irodalmi népiesség, harmadik a választékos köznyelviség) kiegészülve a hitelen ábrázolt gesztusnyelvvél egyként Péter László véleményét igazolják: „Parasztojainak minden rezdülését lefényképezte”.

Kiemelünk egy-egy fontos következtetést a többi tanulmányból is. Impreszszionizmus, szecesszió és szimbolizmus fonódik össze szinte szétválaszthatatlanul Krúdy lírizált elbeszélésében (*Pesten lakott egy fuvalás*), amelyben a narrátor leírásokba, alakrajzba, dialógusokba rejti személyes érintettségét. Emellett folyton ironizál; főként ettől lesz olyan kiismerhetetlen és többértelmű Krúdy világa. Akár az *Iskola a határon*, az elbeszélés nehézségeit tematizálja a *Minden megvan* című Ottlik elbeszélés is, amely egy 50 éves hegedűművész identitásválságát állítja a középpontba. Gárdonyi *Az én falum* című novellaciklusában az elbeszélői nézőpont egységessége teremti meg a kompozíció harmóniáját; a narrátor minden létezőre abszolút értéként tekint. Ferdinandy *György A francia asszony* című kötete egy megkeseredett ember vallomása; az első feleségnek állít emléket. A sokszínű történeteket a megszakítottság, a töredezettség, a hiány, ismétlések és ellenpontok szervezik egységbe. *Déry Tibor: Kedves bópeer...* című kisregénye az öregedéstről szól. Író főhőse azzal vet számot, s iróniájával le is győzi azt – újrateremti önmagát.

Más-más műfajt vesz górcső alá a többi tanulmány. Egy verselemzés is helyet kapott a kötetben, Czetter Ady szép kurucversét, a *Sípja régi babonának* címűt járja körbe mintaszerűen. Illyés Gyula naplóját vizsgálja az „Újjá teremteni” című írás, amely megállapítja, hogy a bejegyzések két nagy csoportra oszthatók: egy részük regisztráló karakterű, másik részük reflexiókat, meditációkat kapcsol a mindennapi eseményekhez. A jegyzetek egyszerre mutatják meg a közösségi embert és az elvonulásra igényt formáló gondolkodót. Egy izgalmas posztmodern szöveg rejtelmét fürkészi *A nyelvváltozatok stílárís szerepe Székely Csaba Vitéz Mihály című komikus történelmi tragédiájában* (2015) című tanulmány.

A kötet egyik legnagyobb igényű dolgozata Agota Kristofról, azaz Kristóf Ágotáról szól. Czetternek 2016-ban szép könyve jelent meg az írónőről, most az abban foglaltakat fejleszti tovább. Kiemeli a mű újdonságait. Egyfelől a kettős elbeszélői perspektívát: a 9-10 éves ikerfiúk többes szám első személyben adják elő saját horrortörténetüket a második világháború idejéből naplószerű

feljegyzések formájában. Másfelől a közlés mód szikár tényszerűségét, a tárgyilagosságra törekvés konok következetességét.

Fontos könyvvel építette tovább Czetter Ibolya a maga életművét, s gazdagította egyszer mind a magyar irodalomtudományt. Az irodalom nyelvei súlyos kötet. A benne szereplő tanulmányok alighanem megkerülhetetlenek lesznek a további kutatás számára.

(Savaria University Press Kiadó, 2023)

Park este